
Az IFLA közművelődési könyvtári szekciójának műhelyvitájára készült hozzászólás bevezetője. (Elhangzott Stockholmban, 1990. aug. 23.) A műhelyvita *Nick Moore*: A közművelődési könyvtárak teljesítményének mérése c. kézikönyv-tervezetéről szól. Az ahhoz kapcsolódó részeket a szerző azért hagyta el, mert a vitaalap ismerete nélkül nem érthetők és azt reméli, hogy a bevezető önmagában is megáll.

Rendszerváltozás – modellváltás

Kiss Jenő

A közművelődési könyvtár legátfogóbb céljai (amelyeket pl. az UNESCO kiáltványa foglal össze) az egész világra érvényesek. A konkrét megvalósulás a feltételektől, a kulturális hagyományoktól, társadalmi berendezkedéstől és sok egyéb tényezőtől függően országonként igen eltérő. Ezt a felismerést tükrözik olyan dokumentumok, mint pl. az IFLA közművelődési könyvtári irányelvei¹. A közművelődési könyvtári gyakorlat azonban nemcsak országonként (sőt városonként, falvanként) különbözik, hanem időben is jelentős változásokat mutat. Egy-egy ország könyvtárügyének történeti alakulása, ha úgy tetszik fejlődése, haladása fejezi ki ezt az időbeli változást.

Magyarországon – feltételezem, hogy Kelet-Európában általában – a közművelődési könyvtárak napjainkban, a társadalom egészével együtt egy sajátos átalakulás szakaszában vannak. Ennek okai abban a mélyreható és gyökeres változásban találhatók, amely a gazdaságot, a társadalmat, a politikát, a kultúrát, az ország egész életét átformálja. Az eddig szocialistának mondott társadalmi formáció adja át a helyét – simának és váratlanul könnyűnek tűnő, de valójában nehéz és kínkeserves szülés során – egy pluralista berendezkedésű, parlamentáris demokráciának. Mi változik a közművelődési könyvtárakban ezen átalakulás során? Miben különbözik a mai magyar közművelődési könyvtár a tegnaptól? Megragadhatók-e a változás jellemzői e folyamat részesei számára? A kérdések folytathatók, de ideje inkább a válaszokat megkísérelni.

Az elmúlt negyven évben a közművelődési könyvtáraknak Magyarországon létrejött rendszere igazodott ahhoz a társadalmi berendezkedéshez, amely létrehozta. Jóllehet szocialista könyvtárügynek nevezték – neveztük, a külső szemlélő számára nem sokban különbözött a

hasonló (esetleg néhány évtizeddel korábbi) nyugat-európai, skandináv vagy észak-amerikai könyvtáraktól.

A hasonlóság azon alapult, hogy a szocialista kulturális politikának is a felvilágosításban gyökerező klasszikus nevelési funkciót betöltő könyvtárkép felelt meg, az intézmény-centrikus könyvtári felfogás, ahogy *Arthus Jones* nevezte a 30-as évek angliai könyvtár-képét². Természetesen nem volt a miénk annyira liberális mint angol-szász előképei. Erős ideológiai korlátok szűrték a könyvtárakba beengedett (egyáltalán az országban publikált) irodalmat és csak a társadalmi nevelés céljaihoz igazított módszerek kaphattak teret a kiszolgálásban.

Mindazonáltal a hatvanas évektől fokozatosan enyhült a szigor, liberalizálódott a könyvkiadás és a könyvimport és ennek eredményeképpen a magyar és világkultúra minden, vagy majdnem minden jelentős alkotása hozzáférhetővé vált a magyar közművelődési könyvtárakban. De még mindig maradt a tilalmi listán elegendő mű ahhoz, hogy az értelmiség – különösen ha csak magyarul olvasott – úgy érezze, hogy elzárták a nagyvilágtól, nem részese a tudomány vagy a művészet világfejlődésének, vagy hogy egyoldalú maradt a politikai tájékozódása. Mindez hasonlóképpen érvényesült a nagy tömegek, a közművelődési könyvtárak használóinak széles körében.

Az ötvenes évek második felétől kezdődően a magyar könyvtárosok – szakirodalom alapján, a kibontakozó nemzetközi kapcsolatokra, nem utolsósorban az IFLA keretében megvalósuló együttműködésre építve – átvették és beépítették a magyar gyakorlatba mindazokat a megoldásokat és módszereket, amelyeket a kor fejlett közművelődési könyvtárai létrehoztak (szabadpolc, av-dokumentumok gyűjtése és használatba adása, közhasznú információs szolgáltatás, korszerű épület- és berendezés-tervezés, stb. stb.). E folyamat folytatódott és felerősödött a hatvanas-hetvenes években. Ennek és az ezt "eltűrő" viszonylag liberális magyar kulturális politikának köszönhető, hogy a legjobb magyar közművelődési könyvtárak felfogásban, módszerekben, a használóhoz való viszonyukban nem nagyon különböznek nyugat-európai testvérintézményeiktől – ha szabad egyáltalán ennyire is általánosítani (hiszen a különböző európai országokban is jelentősen eltérő könyvtári modellek léteznek.)

Amiben – a már említettekén túl – mégis különböznek, az nagyrészt az anyagi feltételek hiányára vezethető vissza. Illetve – különösen a mai helyzetből visszatekintve – e tekintetben is differenciált a kép. Az a társadalmi rendszer, amely éppen napjainkban adja át a helyét egy következőnek, miután a könyvtárakat nevelési-ideológiai fegyvertára szerves részének tekintette, gondoskodott működésükről, fenntartásukról is. A könyvtáraknak meghatározott helyük volt a kulturális intézmények rendszerében (nem a legegészségesebb hely, de stabil és állandó) és ennek megfelelő pénzügyi ellátásra tarthattak igényt. Sőt erre inkább több, mint kevesebb biztonsággal számíthattak is. A fenntartásról az állam gondoskodott, kezdetben központi szervei útján, az utóbbi évtizedekben mindinkább decentralizálva, a helyi szervek költségvetésében irányozva elő a szükséges összeget. Ez biztosította a működés minimális költségeit mindenütt. Ennek köszönhető az egyenletes színvonal, amely azonban arra már nem volt elegendő, hogy a megfelelő minőségű kivitel, vagy pl. a korszerű technika alkalmazásának lehetőségét (számítógépesítés) is biztosította volna. Ahol ettől eltértek, ahol egy-egy "európai" színvonalú könyvtár épült, vagy számítógépesítésre is futotta, az nagyrészt a helyi (városi, megyei) hatóságok belátásán, ambícióin és a könyvtárosi hozzáértésen múlt.

És még valami, amiben jelentősen különbözik a közművelődési könyvtárak két típusa, a szocialista ill. – mondjuk így – nyugat-európai. A közművelődési könyvtárak hálózati rendszere nálunk meglehetősen mereven igazodott a közigazgatási hierarchiához és nem egyenlő partnerek együttműködésére épült. Nem szolgálta ez a hierarchikus felépítés elég hatékonyan a fenntartó közösséghez való kötődést. Arra készítette a könyvtárakat, hogy "felfelé" figyeljenek, ezért akarva, nem akarva az ellen hatott, hogy az eredetileg felülről és kívülről szervezett könyvtárak szervesen beleépüljenek az őket használó közösség életébe.

Az a napjainkban történő rendszerváltás, amelyre már többször utaltunk, egy súlyos gazdasági válság közepette megy végbe, amely társul a kulturális értékek általános válságával is. Ha megélni nem is, leírni könnyebb lenne a magyar közművelődési könyvtárak mai helyzetét ha "csak" a gazdasági válságból következő anyagi csődhelyzet jellemzésére lenne szükség. De nemcsak erről van szó, hanem ezzel egyidejű-

leg modellváltás is lejátszódik, le kell játszódnia a magyar közművelődési könyvtárakban.

A gazdasági válság azzal járt, hogy a kormány és a helyi hatóságok egyre kevésbé tudják a könyvtárak működési feltételeit biztosítani. A fenntartási, beszerzési költségek, a bérek nem tudnak lépést tartani az inflációval, az áremelkedésekkel. Megszűnt a szocialista könyvtár kötelező modellje, de ezzel egyidejűleg a minimális anyagi biztonság is. Még érvényben van ugyan az az 1976-ban kelt törvényerejű rendelet, amely a tanácsok feladatává tette a közművelődési könyvtárak fenntartását, de az ellátás minőségét, normatíváit csak minisztériumi ajánlások javasolják. Az éppen napjainkban a parlament elé terjesztett önkormányzati törvény tervezete pedig ennél is kevesebbet irányoz elő. Azt javasolja, hogy a helyi önkormányzatoknak kötelezően csak a művelődési alapellátásról (gyakorlatilag az alapfokú oktatásról) kelljen gondoskodniuk. Ha ezt így fogadják el a parlament, akkor egyértelműen a helyi hatóságok rendelkezésére álló lehetőségektől, azok belátásától, szándékától és elsősorban attól függ fenntartói hajlandóságuk, hogy a könyvtárak tudják-e nélkülözhetlenségüket bizonyítani.

Ez az összefüggés nyilvánvaló és természetes angol vagy svéd kollegáink számára, de nem ennyire kézenfekvő a magyar könyvtárosoknak. Nem mintha eddig nem kellett volna törődniük a használattal, a használók véleményével, megelégedettségével. Igenis számított mindez, de az összefüggés, a találkozás a teljesített elvárások és a fenntartói gondolkodás között túlzottan távol, valahol a magasban történt. Régen a párt, a minisztérium, a tanács írta elő, határozta meg, hogy mit kell teljesíteniük a könyvtáraknak (és hazudnánk ha azt állítanánk, hogy ezen előírásoknak semmi köze nem volt a tényleges használói igényekhez). Most már nincsenek ilyen előírások, elvárások, viszont, ha a könyvtár nem igazolja létét és szükségességét a mindennapi gyakorlatban, szükségképpen alulmarad a helyi hatóságok pénzért versengő kulturális, oktatási, egészségügyi és egyéb közösségi létesítményei között.

A modellváltás ösztönzője nem pusztán ez a gazdasági kényszer. Ugyanazon tényezők (a megváltozott társadalmi igény, a korábbi módszerek ellehetetlenülése, az új médiák megjelenése, stb.) hatottak nálunk is, mint a többi európai országban a közösségre orientált könyvtár

(hogy ismét Arthur Jonesra hivatkozzam ³) kialakulása érdekében. Ez a modellváltás bármennyi ösztönző tényező igényli is, nem könnyű dolog. A megszokotthoz ragaszkodó könyvtáros, akinek minden tapasztalatával, ismeretével, gyakorlatával ellenkezik az új modell, a legfőbb akadály. Emlékszem azokra a nehéz és heves belső szakmai vitákra, amelyeket 1985-86-ban folytattunk, amikor angol (alternatív arrangement) és német (dreigeteilte Bibliothek) példák alapján szakítottunk a nevelő könyvtár modelljével és megkezdtük a használók igényeihez igazodó, a gyűjtését, feltárását, szolgáltatásait egyértelműen a tényleges (és potenciális) használók aktuális igényeihez alakító könyvtárak létrehozását. Ma – a már említett gazdasági kényszer által is ösztönözve – általánosabb a törekvés a könyvtári gyakorlat és szolgáltatásrend megújítására, de – noha soha nem adtuk fel a könyvtár izlésnemesítő, műveltségterjesztő feladatait – ma is gyakran elhangzó vád, hogy elvtelenül kiszolgáljuk a fogyasztókat, hogy az újtípusú könyvtár inkább szupermarket, mint a kultúra temploma.

Kétségkívül nehezíti az új modell létrejöttét, érvényesülését, hogy hiányzik hozzá a szükséges könyvtári és nem csak könyvtári infrastruktúra (telefonösszeköttetés, számítógépek, olcsó másolási lehetőségek, stb.), amely megkönnyítené, hogy az egész könyvtári rendszer együttműködjék, hogy a legkisebb, vagy csak az elemi igények helyi kielégítésére felkészült könyvtár is szolgáltatni tudja az egész rendszerben rendelkezésre álló információvagyonot. Az ilyen fajta hiányok annál csüggesztőbbek, mert a könyvtárosok nemcsak azt tudják, hogy most lenne szükség a leginkább a kulturális értékek szétsugárzására és a feltételek hiánya ezt nem teszi lehetővé, hanem azt is látják, hogy miközben rengeteg új kiadvány, eddig eltiltott könyv, sokféle folyóirat jelenik meg (az áradat persze árvíz módjára sok szemetet is magával sodor), egyre kevesebb pénz jut a beszerzésükre.

A közigazgatás hierarchikus felépítése, amelyre a könyvtárügy is ráépült, a társadalmi változások során annyi minden máshoz hasonlóan, összeomlik. Ez önmagában nem lenne baj, sőt – a helyi önkormányzatok megerősítése révén – előnyös is lehet, reméljük a könyvtárak fejlődésére is. Ugyanakkor van vesztenivalónk is, hiszen az átalakulás során elveszhetnek azok a lehetőségek (vagy legalábbis kérdésessé válhat fenntartásuk) amelyeket a nagyobb központi sze-

repkörü (pl. megyei) könyvtárak biztosítottak a kisebbeknek. Problémát jelent az is, hogy miközben lehetőség nyílt a könyvtárügy öngazgatásának létrehozására, ebben a magyar könyvtáraknak, vezetőiknek nincs gyakorlatuk, nehezen találják az alkalmas formát.

Irodalom

1. Az IFLA irányelvei közművelődési könyvtárak számára. Bp. MKE-OSZK-FSZEK, 1987. 91 p.
2. JONES, Arthur: Irányelvek a közművelődési könyvtárak számára. Létrejöttük és használatuk. In: *Könyvtári Figyelő*, 1989. 2. sz. 190-200 p.
3. U.a.

NEDVES A RAKTÁR olykor Nyugaton is. – A heidelbergi Egyetemi Könyvtár 18 millió márkáért építtetett kétszintes, 3000 négyzetméteres, 1,3 millió kötet befogadására alkalmas föld alatti raktárat, amelyet 100 méteres alagút és szállító berendezés köt össze a könyvtárral. 1990-ben már 1 millió kötetet akartak áthelyezni a nagyszerű új létesítménybe – de kiderült, hogy nedves a raktár, nem jó a szigetelése. A javítási munkák néhány hónapot és félmillió márkát igényelnek; a pénzt az építési vállalaton igyekeznek behajtani a könyvtár. (DBI-Pressespiegel, 1990. aug.)

PROGRAMKÖNYVTÁRAT létesített a paderborni Városi Könyvtár – az első ilyen, közművelődési célú intézményt Németországban. A gyűjtemény 2000 programot tartalmaz (számítógépes játékoktól szakmai oktatóprogramokig), amelyek zömét ki is lehet kölcsönözni, valamint 4500 szakkönyvet és 60 szakfolyóiratot. Öt személyi számítógép áll a használók rendelkezésére, tanácsadással egy "eszközpedagógus" és egy számítógépes szakember szolgál. (DBI-Pressespiegel, 1990. aug.)